

Добры дзень, сябры! Я, Таццяна Старасценка, вітаю кожнага, хто далучыўся да нашай перадачы “Беларусь ад А да Я”. Сёння мы пазнаёмімся з вядомым беларускім мовазнаўцам Алесем Аляксандравічам Каўрусам.

Гучыць музыка. У імені гэтага беларускага лінгвіста, рупнага даследчыка слова – мяккі пошум ляснога ветру і духмяна-салодкі водар травеньскага абуджэння. Алесь... Успамінаюцца паэтычныя радкі.

Чытае артыст. Неруш ранішні – роднае слова,
Мне шукаць цябе, покуль гляджу,
Пад зялёным крысом верасовак,
Пад крысом і спякоты й дажджу...

Ад абразы, ад позірку злога,
Шлях заблытаўшы для наслання,
Неруш ранішні – матчына слова,
Мне, як бору, цябе засланяць!

Гучыць музыка. Для Алесья Каўруса, кандыдата філалагічных навук, пошук свайго “ранішняга нерушу” распачаўся на Мядзельшчыне, у вёсцы Брусы, дзе 18 траўня 1935 года нарадзіўся Судучы мовазнаўца. Чароўнасць гэтага беларускага краю Алесь імкнуўся захаваць ва ўласных метафарах, эпітэтах, параўнаннях. І нават сёння ён памятае свае першыя паэтычныя радкі, у якіх кожнае слова поўніцца ранішнім нерушам Бацькаўшчыны.

Гучыць песня пра Беларусь, пра любоў да яе.

Пасля Мядзельскай сярэдняй школы юнак без усякага сумневу падаў дакументы ў Мінскі педагагічны інстытут на беларускае аддзяленне літаратурнага факультэта. У 1959 годзе закончыў гісторыка-філалагічны факультэт. Потым настаўнічаў на Мядзельшчыне, з 1962 да 1965 года вучыўся ў аспірантуры пры Мінскім педінстытуце. Паспяхова абараніў кандыдацкую дысертацыю “Станаўленне апавядальнай мовы Якуба Коласа”. З увагаю і тонкім філалагічным густам даследуе Алесь Каўрус ўжыванне слова ў мастацкім кантэксце, ягоныя эстэтычныя мажлівасці і ўплыў на чытача.

Чытае артыст. Звычайна, калі трэба прывесці ўзор дасканалай, мастацка выразнай і адначасова простаай мовы, вельмі дарэчы згадваюць Якуба Коласа, падкрэсліваюць жыватворную сілу яго традыцый. Але пры гэтым неяк выпадае з-пад увагі істотная акалічнасць: тое, што сёння завём не да канца ўсвядомленым, нават крыху дзяжурным словам *традыцыя*, было штодзённым клопам, канкрэтнай творчай і грамадзянскай справай народнага пісьменніка. Адною з галоўных задач, якія вырашаў Якуб Колас у сваёй літаратурнай, мовазнаўчай і грамадзянскай дзейнасці, было ўзбагачэнне і развіццё беларускай літаратурнай мовы, уздым яе культуры.

У першых творах Якуб Колас абыходзіўся пераважна адборам і фіксацыяй сродкаў народнай мовы, якія забяспечвалі вырашэнне мастацкіх задач. Пры гэтым свежасць, непаўторнасць выкладу дасягалася ў вялікай меры за кошт увядзення ўпершыню ў літаратуру выразных сродкаў жывой мовы (слоў, фразеалагізмаў, прыказак, прымавак). Пашыраныя па ўсёй Беларусі, але ўжытыя ўпершыню Якубам Коласам, шмат якія словы і ўстойлівыя выразы ў свядомасці чытача замацоўваліся як звязаныя з выражэннем канкрэтнага зместу Коласавых твораў і, значыць, у пэўнай ступені як “коласаўскія”.

Гучыць музыка. Шчыры непакой за правільнасць і дакладнасць маўлення заўсёды вылучаў Алесь Каўрус: і падчас ягонай выкладчыцкай працы ў Мазырскім педінстытуце, і на пасадзе старшага навуковага супрацоўніка Інстытута мовазнаўства імя Якуба Коласа Акадэміі Навук Беларусі. Алесь Каўрус працаваў старшым рэдактарам рэдакцыі мовы і літаратуры I – V класаў у выдавецтве “Народная асвета” і да яго слушных заўваг па методыцы выкладання беларускай мовы ў школе і ВНУ прыслухоўваліся многія педагогі. Дзе б ні шчыраваў Алесь Аляксандравіч, усюды помніцца ягоны клопат пра лёс роднай мовы, пра настаўніцкае ўменне данесці беларускае слова да вучнёўскага розуму і сэрца.

Чытае артыст. Выкарыстанне мастацкіх твораў, артыкулаў, а таксама трапных народных выслоўч’яў, прыказак, прымавак, загадак пра мову дапаможа павысіць эфектыўнасць урока, адыграе важную ролю ў выхаванні любові да роднай мовы. Звяртацца да іх можна на розных этапах вывучэння тэмы. Калі ставіцца мэта: знаёмячы вучняў з вобразным адлюстраваннем той ці іншай моўнай з’явы ў вершы, апавяданні, палегчыць яе разуменне, тады мастацкі твор выкарыстоўваецца на пачатку засваення тэмы. Праца з літаратурным творам можа весціся і пасля таго, як вучні засвояць тое ці іншае лінгвістычнае з’яўленне, з’яву – у такім выпадку глыбей спасцігаецца іх сутнасць мастацка-выяўленчая функцыя. Найлепшы варыянт падключэння дадатковага матэрыялу – і мастацкіх твораў, і тэарэтычных звестак, ілюстрацый з артыкулаў – вызначае сам настаўнік, улічваючы тэму і мэту ўрока, узровень падрыхтоўкі вучняў.

Гучыць музыка. Вы слухаеце перадачу “Беларусь ад А да Я”, прысвечаную вядомаму беларускаму мовазнаўцу Алесю Каўрусу. Доўгі час Алесь Каўрус працаваў дацэнтам кафедры беларускага мовазнаўства Беларускага дзяржаўнага педагагічнага ўніверсітэта імя Максіма Танка. Чытаў лекцыйны курс стараславянскай мовы, гістарычную граматыку беларускай мовы, кіраваў курсавымі і дапломнымі працамі студэнтаў, а таксама педагагічнай практыкай. Строгі і прынцыповы, ён ніколі не царпеў абьякавасці да ўжывання слова.

Чытае артыст. Слова *размоўца* мае значэнне ‘той, хто размаўляе, гаворыць’. Праўда, размоўца гаворыць не адзін, ён удзельнік гутаркі, дыялогу. Мова дае магчымасць замацаваць за словам размоўца значэнне ‘той, хто гаворыць’, бо называць удзельнікаў гутаркі ёсць аж два словы: *субяседнік, суразмоўнік*. Апошнія слова прыкметна пашыраецца, яго ўжываюць пісьменнікі розных пакаленняў. Ці прыжывецца слова *размоўца* з акрэсленым значэннем у літаратурнай мове? Прыжывецца, калі неабходнасць гэтага слова ўсвядоміць многія носьбіты беларускай мовы, пачнуць ім карыстацца і калі не будзе знойдзена лепшае слова. Дарэчы, у нашай мове ёсць цэлы шэраг назоўнікаў аналагічнай будовы, якія абазначаюць асоб паводле іх дзейнасці або заняткаў: *выканаўца, вынаходца, вытворца, збаўца, знаўца, творца*. Гэта істотная перадумова таго, каб слова *размоўца* стала пашырацца ва ўжытку.

Гучыць музыка. На сваіх занятках дацэнт Алесь Каўрус аналізаваў вусныя студэнцкія адказы з улікам не толькі сваёй дысцыпліны, але і курсаў сучаснай беларускай літаратурнай мовы і культуры маўлення. Затое ніколі не забываўся падтрымаць удалы творчы пачатак студэнта, адзначыць адметнае слоўца ў ягоным пісьменніцкім пошуку. Ён заўсёды чытаў нізкі студэнцкіх вершаў і ва універсальнай газеце “Настаўнік”, і ў рэспубліканскіх выданнях. Любоў да слова, да роднай мовы яго заўсёды хвалявала і хвалюе.

Чытае артыст. Слова наша роднае, хапала
На стародзі доўгія цябе.
Багдановіч, Колас і Купала
Прыпдалі да цябе ў журбе.
Адзідалі кпіны і абразу,
З дзён былых цягнулі ў заўтра ніць
І, хаця не ўсіх і не адразу, --
Навучылі ўсё ж цябе цаніць,
Вымытыя ў гулкіх навальніцах,
Нам як запавет перадалі,
Каб пілі і не маглі напіцца
І ўзнялі наўздзіў усёй зямлі.

Гучыць музыка. Многія артыкулы Алеся Каўруса па пытаннях беларускага мовазнаўства друкаваліся не толькі ў навуковых выданнях, але і ў газетах “Звязда”, “Літаратура і мастацтва”, “Настаўніцкая газета”, часопісах “Роднае слова”, “Польмя”, “Беларусь”. Гэтыя даследаванні – “Граняў ці граней?”, “На дасвеці беларускага мовазнаўства”, “Ужыванне ступеняў параўнання прыметнікаў”, “З клопатам пра культуру мовы”, “Спецыфіка беларускага сінтаксісу”, “Асаблівасці ўжывання выказніка”, “Аб’ект даследавання – стылістыка” і іншыя – сведчаць пра шырокі дыяпазон лінгвістычных ведаў. Напрыклад, у адным са сваіх навуковых

артыкулаў даследчык звяртаецца да асаблівасцей ужывання дзеепрыметнікаў у беларускай мове. Ён зазначае, што дзееслоўныя формы з суфіксамі –уч-(-юч-), -ач-(-яч-), -ўш-, -ем-, -ім- часам з’яўляюцца ў друкаваных тэкстах, у вуснай мове галоўным чынам пад уплывам рускай мовы. Дапамагаюць гэтаму і некаторыя мовазнаўцы, якія папулярызуюць такія формы праз падручнікі і дапаможнікі для ВНУ і сярэдніх школ. Разам з тым націск рускай мовы памацняе ахоўчыя сілы беларускай мовы, актывізуе пошук, зберажэнне і развіццё ўласных яе сродкаў.

У адносінах да стылістычнай нормы Алесь Каўрус піша: “Галоўнай мэтай вывучэння стылістыкі з’яўляецца выпрацоўка ўменняў і навыкаў будаваць выказванне з улікам задачы і абставін моўных зносін. Зразумела, што стварыць той або іншы тэкст можна, толькі прытрымліваючыся пэўных заканамернасцей адбору і арганізацыі моўных сродкаў у функцыянальных стылях, ці, інакш кажучы, валодаючы стылістычнымі нормамі. Паняцце стылістычнай нормы зручней раскрываць у супастаўленні з нормай літаратурна-моўнай. Аб’ектам стылістыкі з’яўляюцца сродкі літаратурнай мовы, г.зн. мовы кадыфікаванай, унармаванай. Натуральна таму, што выкарыстанне мовы ў пэўнай сферы зносін рэгулюецца перш за ўсё нормамі літаратурнай мовы, пад якімі разумеюць прынятае грамадствам і ўсядомленае ім як правільнае і ўзорнае ўжыванне моўных сродкаў. Аднак у кожнай маўленчай сферы побач з агульнымі нормамі функцыянуюць прыватныя, або стылістычныя, нормы. Так, унікненне з дапамогай сінонімаў нематываванага паўтору слоў – агульнапрызнаная норма мастацкага стылю. Тым часам навуковая і афіцыйна-справавая мова ў цэлым пазбягаюць сінонімаў. У навуковай мове пераважаюць словы з адцягненым значэннем, у гутарковай – з канкрэтным.

Гучыць музыка. У эфіры перадача “Беларусь ад А да Я”, прысвечаная вядомаму беларускаму мовазнаўцу Алесю Каўрусу. Многім настаўнікам зпомніліся кнігі гэтага рупнага даследчыка: “З крыніц народнай мовы”, “Стылістыка беларускай мовы”, “Культура слова”, “Слова наша роднае”, “Мова народа, мова пісьменніка”, “Дакумент па-беларуску”. У кожнай з іх адчуваецца водар жывога слова, здольнага захапіць сваімі вытокамі і сэнсавай напоўненасцю.

Чытае артыст. У пісьменнікаў ёсць свае, толькі ім даступныя шляхі дасягаць мастацкага эфекту выказвання, адкрываць новыя выяўленчыя магчымасці звычайнага, “нявобразнага” слова. Дапусцім, мы пачулі: *скрынка, пчала*. Што гавораць нам гэтыя словы? Першае: ‘прадмет’. Другое: ‘насякомае’. А вось на словы глядзіць паэт. Глядзіць – і паварочвае іх новымі, індывідуальна заўважанымі гранямі. Прачытаем мініяцюры Алеся Разанава, якія будуцца на своеасаблівым – паэтычным – успрыманні і вытлумачэнні слоў.

Скрынка. Калі яе адчыняюць, яна скардзіцца, яна скрыпае. У ёй захоўваецца скрытае – скарб. Ім яна поўная, ім змястоўная, ім ацэньваецца яе вартасць. Усе думаюць, што яна скнара, што яна “рынак”, але сама скрынка ведае, што яна скрыпка, у якой няма струн.

Пчала. Яе нельга забіваць. У ёй прысутнічае чалавечы пачатак, яна – пЧАЛа. Яна мае справу з самымі прыгожымі, з самымі духмянымі стварэннямі – кветкамі. Але ў глыбіні яе існавання тоіцца плач.

Гучыць музыка. Алесь Каўрус актыўна супрацоўнічае з навукова-метадычным часопісам “Роднае слова”. Літаральна ў кожным нумары гэтага выдання друкуюцца ягонныя навуковыя артыкулы, прысвечаныя асаблівасцям ужывання беларускіх слоў і выразаў. Даследчык звяртаецца да найбольш складаных і малараспрацаваных у лінгвістыцы пытанняў. Працы Алеся Каўруса кранаюць глыбінэй думкі, шырым клопатам пра чысціню і выразнасць беларускага маўлення.

Гучыць музыка. У Алеся Каўруса ёсць значная навуковая і педагогічная скарбонка, у якой самае важнае багацце – Слова, упершыню пачутае на мядзельскай зямлі. Няхай “неўшранішні – роднае слова” і надалей дорыць даследчыку свае непаўторныя колеры і гукі! А наша перадача “Беларусь ад А да Я” качаецца. У ёй былі выкарыстаны вершы Рыгора Барадуліна і Геладзі Бураўкіна. Прагучалі ўрыўкі з навуковых прац Алеся Каўруса. Я, Таццяна Старасценка, развітваюся з вамі да новых сустрэч у эфіры.